

Επιστημονικό Άρθρο

Ήταν Συνυπεύθυνος ο Ελευθέριος Βενιζέλος για τη Μικρασιατική Καταστροφή;

Νίκος Νικολούδης
Ανεξάρτητος Ερευνητής, Ελλάδα

Σκοπός του παρόντος κειμένου είναι να αντικρούσει δημοφιλείς θεωρίες σχετικά με την υποτιθέμενη ευθύνη του Ελευθερίου Βενιζέλου για τη Μικρασιατική Καταστροφή. Σύμφωνα με αυτές, ο Βενιζέλος δεν έπρεπε να επιδιώξει την ελληνική κατοχή της Σμύρνης και της περιοχής της στο Συνέδριο της Ειρήνης το 1919-20 ούτε να προκηρύξει τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920, παρά μόνο εάν σκόπευε να τις χάσει για να απεκδυθεί τις έως τότε ευθύνες του για το Μικρασιατικό και το Βορειοηπειρωτικό ζήτημα. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι ο Βενιζέλος αγωνίστηκε για την υλοποίηση του πανελλήνιου οράματος της Μεγάλης Ιδέας, στα πλαίσια όμως ενός εντελώς ρευστού περιβάλλοντος στο οποίο η αρχικά ευνοϊκή αντιμετώπιση της Ελλάδας από τους πρώην συμμάχους της στην Αντάντ είχε αρχίσει να μειώνεται. Παράλληλα, επισημαίνονται οι σοβαρές ευθύνες των πολιτικών αντιπάλων του για την πολιτικοστρατιωτική διεξαγωγή του Μικρασιατικού ζητήματος την περίοδο 1921-22, οι οποίοι επέλεξαν να αγνοήσουν εντελώς τις συμβουλές του Βενιζέλου.

Λέξεις κλειδιά: Βενιζέλος, Σμύρνη, Συνθήκη των Σεβρών, Εκλογές του Νοεμβρίου 1920

Εισαγωγή

Εκατό χρόνια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή το ζήτημα της απόδοσης ευθυνών γι' αυτήν συζητείται ακόμη στη δημόσια σφαίρα, παρά το γεγονός ότι εν τω μεταξύ αρκετοί ιστορικοί έχουν ήδη διατυπώσει σχετικά συμπεράσματα κατανέμοντας τις ευθύνες με βάση τα διαθέσιμα ιστορικά στοιχεία. Σε ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινής γνώμης εξακολουθεί να επικρατεί η αντίληψη ότι η Ελλάδα δεν έπρεπε να εμπλακεί στη Μικρά Ασία. Επιπλέον, η ίδια μερίδα θεωρεί ότι, για λόγους σκοπιμότητας, η επίσημη ιστορία συγκαλύπτει συστηματικά τις ευθύνες του Ελευθερίου Βενιζέλου (στον οποίο οφείλεται η απόφαση για την απόβαση του Ελληνικού Στρατού στη Σμύρνη), αποδίδοντας την τραγική κατάληξη της εκστρατείας αποκλειστικά στις διάδοχες αντιβενιζελικές κυβερνήσεις της περιόδου 1920-22 που κλήθηκαν να φέρουν σε πέρας μια αποστολή εξαρχής προορισμένη να αποτύχει.

Οι αντιλήψεις αυτές στηρίζονται κυρίως στην εσπευσμένη και νομικά αστήρικτη καταδίκη και εκτέλεση τον Νοέμβριο του 1922 των Έξι αντιβενιζελικών ηγετών (Δημητρίου Γούναρη, Πέτρου Πρωτοπαπαδάκη,

Νικολάου Στράτου, Γεωργίου Μπαλατζή, Νικολάου Θεοτόκη και Γεωργίου Χατζηανέστη) οι οποίοι θεωρήθηκαν υπεύθυνοι για την καταστροφή. Στο ίδιο πλαίσιο όμως παραβλέπεται η αλλοπρόσαλλη διεξαγωγή της εκστρατείας εκ μέρους τους την περίοδο μεταξύ του Νοεμβρίου 1920 και του Αυγούστου 1922 και αποδίδεται αβάσιμα στον Βενιζέλο πρόθεση να εξουδετερώσει παρασκηνακά τις προσπάθειες των αντιπάλων του προκειμένου να μην αποδειχτούν ικανότεροι από εκείνον!

Για την κατάρριψη αυτής της θεωρίας θα αρκούσε να επισημανθούν η έκταση και η ταχύτητα της καταστροφής ως αδιάσειστα τεκμήρια πολιτικής και στρατιωτικής απαξίωσης των διαχειριστών της εκστρατείας. Προφανώς όμως για τους πιο δύσπιστους αυτό δεν είναι αρκετό. Γι' αυτό τον λόγο θα επανεξετάσουμε τα δεδομένα που προέκυψαν την περίοδο 1919-20 και αποδεικνύουν ότι μετά το δεύτερο μισό του 1920 ο Βενιζέλος δεν ήταν σε θέση να επηρεάσει τις εξελίξεις στο Μικρασιατικό ζήτημα.

Η Αβέβαιη Ελληνική Κατοχή της Δυτικής Μικράς Ασίας

Ως γνωστόν, πάγια πολιτική της πολιτικής ηγεσίας της Ελλάδας τον 19^ο αιώνα, και κυρίως από το 1909 και εξής, ήταν η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας και η ενσωμάτωση των περιοχών διαβίωσης των Ελλήνων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο ελληνικό κράτος. Με αυτό τον στόχο η Ελλάδα έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς Πολέμους, αλλά στη συνέχεια η διαφωνία για τη μεθόδευση της υλοποίησής του προκάλεσε τον Εθνικό Διχασμό την περίοδο 1915-17. Παρά τα προβλήματα όμως που προέκυψαν τότε, η επιτυχημένη συμμετοχή του Ελληνικού Στρατού στις επιχειρήσεις του Μακεδονικού μετώπου είχε ως συνέπεια την ελληνική συμμετοχή στο Συνέδριο της Ειρήνης στο Παρίσι (1919-20) και στη χάραξη των νέων ευρωπαϊκών συνόρων.

Κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου, η κύρια προσπάθεια της ελληνικής αντιπροσωπείας, υπό τον Βενιζέλο, είχε ως στόχο την απελευθέρωση των Ελλήνων της Θράκης και των δυτικών μικρασιατικών παραλίων. Δεν επρόκειτο δηλαδή για ιμπεριαλιστική επέκταση εις βάρος της καταρρέουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αλλά για έμπρακτη προστασία υπόδουλων Ελλήνων που τελούσαν υπό συνεχή διωγμό από το 1914 και εξής¹. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Παλαιάς Φώκαιας, η οποία στις 12 Ιουνίου του 1914 είχε υποστεί απροκάλυπτη επίθεση από Τούρκους ατάκτους που την λεηλάτησαν, αναγκάζοντας τους κατά πλειοψηφία Έλληνες κατοίκους της να καταφύγουν ως πρόσφυγες στα κοντινά νησιά².

Η επιχειρηματολογία του Βενιζέλου στηρίχθηκε στη διακηρυγμένη από τους συμμάχους της Αντάντ αρχή της αυτοδιάθεσης των εθνοτήτων³. Η περίπτωση όμως της ηττημένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξετάστηκε μόλις το καλοκαίρι

¹Στεφάνου, 1977, σσ. 110-12. Σβολόπουλος, 2009, σσ. 21-22, Παπαδάκης, 2020, σσ. 64-65.

²Χόρτον, 1993, σσ. 54-58. Πρβλ. τη μαρτυρία του Γάλλου αρχαιολόγου Φελίξ Σαρτιώ (φωτογραφίες-κείμενο): <https://www.catisart.gr/felix-sartio-o-gallos-archaiologos-poy-efere-sto-fos-tin-katastrofi-tis-fokaias/>. Βλ. επίσης Λιουέλλυν Σμυθ, 2004, σ. 82.

³Στεφάνου, 1977, σ. 110.

του 1920, μετά δηλαδή την υπογραφή των συνθηκών ειρήνης με τις άλλες ηττημένες χώρες των Κεντρικών Δυνάμεων (Συνθήκη των Βερσαλλιών με τη Γερμανία [28 Ιουνίου 1919], του Σαιν Ζερμαίν με την Αυστρία [10 Σεπτεμβρίου 1919], του Τριανόν με την Ουγγαρία [4 Ιουνίου 1920] και του Νεϊγύ με τη Βουλγαρία [27 Νοεμβρίου 1919]), και αφού «το ζήτημα του μέλλοντος της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας είχε αρχίσει να περιπλέκεται, καθώς γινόταν έκδηλη η ανυπαρξία της κυβέρνησης στην Κωνσταντινούπολη, ενώ ταυτόχρονα οξύνονταν οι ανταγωνισμοί μεταξύ των νικητών-συμμάχων»⁴. Προκειμένου για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η ελληνική αντιπροσωπεία τελικά πέτυχε να αποδοθούν στην Ελλάδα η Δυτική και η Ανατολική Θράκη, καθώς και το σαντζάκι της Σμύρνης ο πληθυσμός του οποίου ήταν κατά μεγάλο μέρος ελληνικός, ενώ ειδικότερα στην πόλη της Σμύρνης οι Έλληνες αποτελούσαν τη μεγαλύτερη πληθυσμιακή ομάδα⁵. Η μακρά διαδικασία όμως που οδήγησε σε αυτές τις αποφάσεις χαρακτηρίστηκε από συνεχή πολιτική ρευστότητα και εναλλαγές των επιδιώξεων των Μεγάλων Δυνάμεων, που προέκυπταν ως συνέπεια απρόβλεπτων πολιτικών εξελίξεων στον χώρο της Μαύρης Θάλασσας και της Μέσης Ανατολής, όπως η τελική επικράτηση των Μπολσεβίκων στη Ρωσία (1920) και η σταδιακή ενδυνάμωση του κεμαλικού κινήματος στην Τουρκία, εις βάρος της μέχρι τότε νόμιμης και διεθνώς αναγνωρισμένης σουλτανικής εξουσίας. Υπ' αυτές τις συνθήκες, η αρχική απόβαση ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη, στις 3 Μαΐου 1919 (νέου ημερολογίου), με αποστολή την τήρηση της τάξης στην πόλη και την ενδοχώρα της, υπήρξε κυριολεκτικά απόρροια μιας ευτυχούς σύμπτωσης, καθώς η Ιταλία, που διεκδικούσε την ίδια περιοχή, παρουσιαζόταν αποφασισμένη να την κατακτήσει προκαταλαμβάνοντας την τελική απόφαση των Μεγάλων Δυνάμεων. Αντιδρώντας οι ηγέτες της Μεγάλης Βρετανίας (Ντέιβιντ Λούντ Τζωρτζ), των ΗΠΑ (Γούντρο Ουίλσον) και της Γαλλίας (Ζωρζ Κλεμανσώ) έθεσαν στις 23 Απριλίου / 2 Μαΐου 1919 το ερώτημα στον Βενιζέλο εάν η Ελλάδα είχε τη δυνατότητα να διαθέσει δυνάμεις για την κατάληψη της Σμύρνης. Εκείνος δήλωσε ότι η Ελλάδα μπορούσε να διαθέσει αμέσως τις απαραίτητες ένοπλες δυνάμεις⁶. Έτσι, στις 2/15 Μαΐου τμήματα της 1^{ης} Μεραρχίας κατέλαβαν την πόλη. Παρά ταύτα, κανείς δεν διευκρίνισε τότε ότι ο προσωρινός χαρακτήρας αυτής της κατάληψης θα είχε απροσδιόριστη διάρκεια. Σύμφωνα με μαρτυρία του Γάλλου διπλωμάτη Φιλίπ Μπερτελό (Philippe Berthelot), ο Βενιζέλος του είχε δηλώσει πως, αν γνώριζε από την πρώτη στιγμή τον προσωρινό χαρακτήρα της επέμβασης, δεν θα είχε στείλει ελληνικά στρατεύματα στη Σμύρνη⁷. Εξάλλου, ακόμη και ερευνητές που έχουν εκφράσει γενικότερες επιφυλάξεις για το μικρασιατικό εγχείρημα, δεν αρνούνται την ορθότητα της επιλογής του Βενιζέλου να στείλει στρατιωτικές δυνάμεις στη Μικρά Ασία. Ενδεικτικά, ο Δημήτρης Φωτιάδης αναφέρει: «Νομίζομε πως εκείνη τη στιγμή [τον Μάιο του 1919] κανείς κυβερνήτης της Ελλάδας δε θα ενεργούσε διαφορετικά απ' ό,τι ο Βενιζέλος»⁸.

⁴Μαργαρίτης, χ.χ., σσ. 162, 165.

⁵Μαργαρίτης, χ.χ., πίνακες σσ. 147-148.

⁶Λιουέλλυν Σμιθ, 2004, σ. 161 κ.εξ., Γιαννουλόπουλος, 1978, σ. 113 κ.εξ., Λούβη, 2010, σσ. 31-32.

⁷Γιαννουλόπουλος, 1978, σ. 134.

⁸Φωτιάδης, 1974, σ. 139.

Σε αυτό το πλαίσιο υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών στις 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1920, με την οποία η Ελλάδα ανέλαβε τη διακυβέρνηση του σαντζακίου της Σμύρνης επί μία πενταετία, μετά την οποία ο τοπικός πληθυσμός θα αποφάσιζε με δημοψήφισμα υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών εάν θα ήθελε την ενσωμάτωσή του στο ελληνικό κράτος⁹. Ακόμη και εκείνη την περίοδο πάντως ο Βενιζέλος θεωρούσε ότι ο διαμελισμός της Τουρκίας θα ήταν εφικτός εάν η Ελλάδα υποστηριζόταν από τη Μεγάλη Βρετανία, και είχε δηλώσει πως, «αν η τύφλωσις η τουρκική, ως είναι πιθανόν, συνεχισθή, αναλάβωμεν δε την διάλυσιν της Τουρκίας, το έργον δεν υπερβαίνει τας δυνάμεις Ελλάδος και Αγγλίας»¹⁰. Εξάλλου, σε μια άλλη περίπτωση είχε διευκρινίσει: «Εάν υπήρχε περίπτωση οι όροι οι επιδοθέντες εις τους Τούρκους εν Παρισίοις τροποποιούμενοι να γίνουν δεκτοί υπό της κεμαλικής Τουρκίας θα ήμην διατεθειμένος να τους εξετάσω με την επιθυμίαν να εξασφαλισθή αναιμάκτως η εκτέλεσις της συνθήκης. Αλλ' εφόσον είναι απολύτως βέβαιον ότι τοιαύτη αποδοχή αποκλείεται ένεκα δε του γνωστού νεοτουρκικού προγράμματος εγκατάλειψις της περιοχής Σμύρνης θα εσήμαινε δια την Ελλάδα επί του εδάφους της αθρόαν προσφυγικήν συρροήν ενός και ημίσεος εκατομμυρίου Ελλήνων, προτιμώ ν' αγωνισθώ δι' αληθινήν λύσιν παρά δια νόθον και ολιγώτερον βιώσιμον»¹¹.

Οι Εκλογές του 1920

Κρίνοντας εκ των υστέρων, οι επικριτές της Συνθήκης των Σεβρών αποδίδουν στον Βενιζέλο πολιτική βιασύνη και ανάληψη ενός κινδύνου τον οποίο η Ελλάδα δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει. Με τα τότε δεδομένα όμως το εγχείρημα φαινόταν σχετικά εύκολο. Το κεμαλικό κίνημα, που τελικά επιβλήθηκε ως φορέας έκφρασης του κινήματος αυτοδιάθεσης των Τούρκων, δεν διέθετε ακόμη ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις ούτε είχε καταστεί ο αποκλειστικός εκπρόσωπος της αντίστασης στα μάτια των Τούρκων. Έτσι, μετά την επάνοδό του στην Ελλάδα ο Βενιζέλος ήταν σχεδόν βέβαιος ότι ο ελληνικός λαός θα αναγνώριζε πανηγυρικά την επίτευξη των εθνικών στόχων και θα του επέτρεπε να συνεχίσει τη διακυβέρνηση της χώρας. Προκήρυξε λοιπόν εκλογές για την 1^η / 14^η Νοεμβρίου 1920, τυπώνοντας μάλιστα ως προεκλογικό διαφημιστικό υλικό 100.000 αντίτυπα του χάρτη της Ελλάδας των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών, που είχε προκύψει από τη Συνθήκη των Σεβρών.

Στη συγκεκριμένη περίπτωση, οι παλαιοί όσο και οι σημερινοί επικριτές του Βενιζέλου ισχυρίζονται ότι δεν χρειαζόταν να προσφύγει σε εκλογές, και ότι ο λόγος που τις προκήρυξε ήταν προκειμένου να τις χάσει (!) και να αποσείσει τις ευθύνες του για τη μετέπειτα διαχείριση του Μικρασιατικού ζητήματος, όπως και της εκκρεμότητας σχετικά με το τελικό καθεστώς της Βορείου Ηπείρου. Σε αυτό το σημείο όμως πρέπει να επισημανθεί ότι οι συγκεκριμένες εκλογές κανονικά έπρεπε να είχαν πραγματοποιηθεί πολύ νωρίτερα. Λόγω της ανώμαλης πολιτικής

⁹Μαρκεζίνης, 1968, σ. 274, Λούβη, 2010, σ. 37.

¹⁰Βενήρης, 1970, σ. 393: επιστολή 27^{ης} Ιουνίου 1920 προς Εμμ. Ρέπουλη.

¹¹Βακάς, 1965, σσ. 494-495.

κατάστασης που είχε προκύψει μετά την έξωση του βασιλιά Κωνσταντίνου, οι εκλογές του Οκτωβρίου του 1915 (από τις οποίες είχε απόσχει το κόμμα των Φιλελευθέρων) θεωρήθηκαν άκυρες, και ανασυστήθηκε η Βουλή που είχε προκύψει από τις προηγούμενες εκλογές της 31^{ης} Μαΐου 1915, στις οποίες είχαν κερδίσει την πλειοψηφία οι Φιλελεύθεροι. Η Βουλή αυτή (η οποία αποκλήθηκε ειρωνικά «Βουλή των Λαζάρων») είχε συμπληρώσει τετραετία στις 31 Μαΐου 1919, αλλά η θητεία της παρατάθηκε με τέσσερα διαδοχικά Αναγκαστικά Διατάγματα έως τις 20 Σεπτεμβρίου 1920, οπότε και διαλύθηκε ενόψει των εκλογών της 1^{ης} Νοεμβρίου του ίδιου έτους¹². Η ήττα του Βενιζέλου σε αυτές τις εκλογές εξακολουθεί να αποτελεί ένα από τα μεγάλα αινίγματα της ελληνικής ιστορίας. Ο σχετικός προβληματισμός διατυπώνεται ιδιαίτερα εύστοχα από τον Σπ. Μαρκεζίνη: «Είναι αδύνατον ο ψύχραιμος και αντικειμενικός παρατηρητής, ιδίως όταν παρέρχονται τα έτη, να ημπορή να κατανοήσει ότι οιαδήποτε αισθηματική ιδεολογία ή αρνητική διάθεση θα ηδύνατο να δικαιολογήσει την ψήφον εκείνην της 1/14 Νοεμβρίου. Ο *Αβέρωφ* ήτο αγκυροβολημένος εις Κωνσταντινούπολιν και οι Έλληνες στρατιώται κατείχον την Σμύρνην, την Νικομήδειαν, την Προύσαν, το Ουσάκ. Η δυτική και ανατολική Θράκη ήσαν ελληνικάί. Και τα ελληνικά σύνορα απείχον της Κωνσταντινουπόλεως ολίγα μόνον χιλιόμετρα. Εάν επρόκειτο περί ονείρου ας αφήνετο ο υπεύθυνος να εκκαθαρίση την κατάστασιν. Εάν επρόκειτο περί πραγματικότητος, διατί τότε η καταγήφισις;»¹³.

Στην πραγματικότητα, το κόμμα των Φιλελευθέρων πλειοψήφισε με 50,3% έναντι 49,3% της Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως αλλά έχασε λόγω της κατανομής των εκλογικών περιφερειών, κερδίζοντας μόλις 118 έδρες στη Βουλή, αντί των απαιτούμενων 185 για την κατοχύρωση αυτοδυναμίας. Μάλιστα ο ίδιος ο Βενιζέλος, που είχε θέσει υποψηφιότητα στην περιφέρεια της Αττικοβοιωτίας, δεν μπόρεσε να εκλεγεί βουλευτής! Η ήττα των Φιλελευθέρων υπήρξε ολοκληρωτική στη φιλοβασιλική «Παλαιά Ελλάδα», όπως και στη Μακεδονία, όπου μάλιστα οι αντιβενιζελικοί εξέλεξαν 69 από τους 74 βουλευτές, μεταξύ των οποίων 3 Εβραίους και 16 Μουσουλμάνους (μέχρι την υποχρεωτική ελληνοτουρκική ανταλλαγή των πληθυσμών του 1923 στη Μακεδονία κατοικούσε μεγάλος αριθμός Μουσουλμάνων). Υπ' αυτές τις συνθήκες είναι βέβαιο ότι, ακόμη και αν ο Βενιζέλος είχε προκηρύξει τις εκλογές με πρόθεση να τις χάσει, δεν θα επέλεγε να μην εκλεγεί καν βουλευτής! Εξάλλου, ειδικά σε αυτές τις εκλογές είχε επιτραπεί να ψηφίσουν και οι στρατιωτικοί του μετώπου, η προτίμηση των οποίων προς τους Φιλελευθέρους εικαζόταν ως δεδομένη. Στα αντίστοιχα εκλογικά τμήματα όμως διαπιστώθηκε εκτεταμένη νοθεία υπέρ των Φιλελευθέρων με συνέπεια τα σχετικά αποτελέσματα τελικά να ακυρωθούν¹⁴.

¹²Λιουέλλυν Σμιθ, 2004, σσ. 285-288, Λούβη, 2010, σ. 38, «Η Βουλή των Λαζάρων», <https://truestory.gr/2018/07/29/vouli-ton-lazarou/>.

¹³Μαρκεζίνης, 1968, σ. 323.

¹⁴Για τις εκλογές βλ. Λιουέλλυν Σμιθ, 2004, σ. 277 κ.εξ., Γιαννουλόπουλος, 1978, σ. 146 κ.εξ., Μαυρογορδάτος, 1915, σ. 125 κ.εξ., κυρίως σ. 137, Αναστασιάδης και Χεκίμογλου, χ.χ., στη βιβλιογραφία.

Οι Μετεκλογικές Εξελίξεις

Μετά τις εκλογές ο Βενιζέλος αυτοεξορίστηκε στη Γαλλία. Πριν αναχωρήσει αναφέρεται ότι δήλωσε: «Δεν κακίζω το λαό, του ζήτησα θυσίες μεγαλύτερες από τις δυνάμεις του... Φταίγω εγώ που δεν υπολόγισα σωστά ως που παν οι δυνάμεις του και η αντοχή του. Και φέρω βαρεία ευθύνη γιατί ενώ τώρα τρέχει τον κίνδυνο να χάσει τα κερδισμένα αποτελέσματα, οι θυσίες θα του μείνουν»¹⁵. Λίγο αργότερα, στις 22 Νοεμβρίου / 5 Δεκεμβρίου 1920, διεξήχθη στην Ελλάδα δημοψήφισμα με το οποίο ο βασιλιάς Κωνσταντίνος επανήλθε στον θρόνο (ο δευτερότοκος γιος του Αλέξανδρος, που τον είχε διαδεχθεί το 1917, είχε πεθάνει στις 12 / 25 Οκτωβρίου από σηψαιμία, μετά από δάγκωμα της μαϊμούς του). Αυτή εξέλιξη έδωσε το πρόσχημα στις Μεγάλες Δυνάμεις να δηλώσουν επίσημα ότι θα τερμάτιζαν την πολιτική και οικονομική υποστήριξή τους προς τα ελληνικά εθνικά δίκαια¹⁶. Το γεγονός αυτό όμως δεν ελήφθη σοβαρά υπόψη στην Ελλάδα ούτε από την κοινή γνώμη ούτε από την κυβέρνηση, παρά ο γεγονός ότι η Ηνωμένη Αντιπολίτευσις είχε δηλώσει προεκλογικά την πρόθεσή της να αποστρατεύσει τον Στρατό και να θέσει τέλος στην παρουσία του ελληνικού κράτους στη Μικρά Ασία.

Περαιτέρω, οι σύγχρονοι επικριτές της πολιτικής του Βενιζέλου του καταλογίζουν ότι την περίοδο της αυτοεξορίας του τήρησε εγωιστική στάση και αδιαφόρησε για τις εντεινόμενες δυσκολίες της Ελλάδας κατά τη Μικρασιατική επιχείρηση. Σε αυτή την περίπτωση παραβλέπεται το σημαντικό γεγονός ότι οι ξένοι πολιτικοί ηγέτες που είχαν υποστηρίξει τις θέσεις του Βενιζέλου την περίοδο 1918-20 δεν βρίσκονταν πλέον στην εξουσία, καθώς σε όλες τις νικητρίες χώρες του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου επικρατούσε έντονο αντιπολεμικό πνεύμα και ισχυρή τάση αποστράτευσης των ενόπλων τους δυνάμεων, ως αποτέλεσμα της μακροχρόνιας πολεμικής τους κόπωσης. Σε αυτό το πλαίσιο ο Κλεμανσώ είχε αποσυρθεί από την πολιτική τον Ιανουάριο του 1920, ο Ουίλσον είχε χάσει τις αμερικανικές προεδρικές εκλογές της 5^{ης} Νοεμβρίου του ίδιου έτους, ενώ ο Λούντ Τζωρτζ αντιμετώπιζε αυξανόμενες δυσκολίες στην επιβολή των απόψεών του στη Μεγάλη Βρετανία. Επιπλέον, παραβλέπεται ότι μετά την ουσιαστική αποτυχία των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Δεκεμβρίου 1920 διαβλέποντας τη σταδιακή πολιτική απομόνωση της Ελλάδας, ο Βενιζέλος είχε εκφράσει την υποστήριξή του προς οποιαδήποτε αντιβενιζελική κυβέρνηση, εφόσον ο Κωνσταντίνος θα δήλωνε παραίτηση από τον θρόνο υπέρ του διαδόχου του, Γεωργίου (Β΄)¹⁷. Οι κυβερνώντες όμως στην Ελλάδα δεν ήθελαν να έχουν καμία επαφή με αυτόν και δεν επιζήτησαν σε καμία περίπτωση τις συμβουλές ή την υποστήριξή του¹⁸. Το γεγονός αυτό καταγράφηκε εύγλωττα από τον Ιωάννη Μεταξά. Συγκεκριμένα, στις 25 και 29 Μαρτίου 1921, μετά την ουσιαστικά αποτυχημένη επιχείρηση περικύκλωσης και εξουδετέρωσης του Κεμαλικού Στρατού στο Εσκή Σεχίρ, ο Μεταξάς συναντήθηκε με τον πρωθυπουργό Δημήτριο Γούναρη και τους υπουργούς Πέτρο Πρωτοπαπαδάκη και Νικόλαο Θεοτόκη παρουσία και του

¹⁵ Δέλτα, 1979, σσ. 61, 62.

¹⁶ Λιουέλλιν Σμιθ, 2004, σσ. 303-304, Λούβη, 2010, σ. 39.

¹⁷ Γιαννουλόπουλος, 1978, σ. 159.

¹⁸ Στεφάνου, 1977, σ. 127.

στρατιωτικού Αθανασίου Εξαδάκτυλου (παλαιού συναδέλφου του στο Επιτελείο των Βαλκανικών Πολέμων). Κατά τις σχετικές συζητήσεις διαπίστωσε πως οι συνομιλητές του διακατέχονταν από τον φόβο ότι τυχόν ελληνική απαγκίστρωση από τη Μικρά Ασία θα είχε ως αποτέλεσμα την πτώση τους και την επάνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία. Αναφερόμενος μάλιστα σε αυτό τον κίνδυνο, ο Γούναρης είχε δηλώσει κατά τη δεύτερη συνομιλία τους: «Εμέ προσωπικώς τι με μέλει; Ένας άνθρωπος είμαι [...] Αλλοίμονον σε σας που έχετε δεσμούς και περιουσίαν» (εννοώντας ότι ο ίδιος δεν είχε οικογένεια). Σχολιάζοντας αυτή τη δήλωση ο Μεταξάς παρατήρησε: «Εις το κάτω-κάτω, εάν μόνον διά του Βενιζέλου θα ήτο δυνατόν να σωθή η Ελλάς, ας έλθη ο Βενιζέλος. Πρέπει να υπάγη ο τόπος μας εις τον διάβολον, διά να μη έλθη ο Βενιζέλος;»¹⁹.

Από τα σχόλια του Μεταξά καθίσταται σαφής η επίγνωση από τους αντιβενιζελικούς ηγέτες του αδιεξόδου στο οποίο σταδιακά παρασύρονταν στο Μικρασιατικό ζήτημα. Παρά ταύτα, οι χειρισμοί τους ειδικά όσον αφορά τη στρατιωτική διαχείριση της εκστρατείας χαρακτηρίστηκαν κατ' επανάληψη από αδεξιότητα, εάν όχι ανικανότητα. Ενδεικτικά αναφέρεται η τοποθέτηση ως επικεφαλής της Στρατιάς Μικράς Ασίας του στρατηγού Αναστασίου Παπούλα, που δεν είχε καμία συμμετοχή στις επιχειρήσεις του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (κατά την εξέλιξη των οποίων είχαν αλλάξει ριζικά οι στρατιωτικές αντιλήψεις για τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου), ούτε επιτελικές γνώσεις. Ο Παπούλας είχε αντικαταστήσει μετά τις εκλογές του 1920 τον εμπειροπόλεμο αρχιστράτηγο Λεωνίδα Παρασκευόπουλο αλλά η ηγεσία του χαρακτηριζόταν από πλήρη αποστασιοποίηση από τον επιτελικό σχεδιασμό των πολεμικών επιχειρήσεων, τις οποίες είχε αναθέσει στους συνταγματάρχες Πτολεμαίο Σαρηγιάννη (τον μόνο ανώτερο αξιωματικό που είχε παραμείνει στο Επιτελείο μετά την κυβερνητική αλλαγή του 1920) και Κωνσταντίνο Πάλλη, χωρίς όμως οι επιλογές τους να υφίστανται κανέναν ουσιαστικό έλεγχο από τους προϊσταμένους τους. Αυτές τις αδυναμίες του Επιτελείου της Στρατιάς τις είχε αντιληφθεί η τουρκική στρατιωτική ηγεσία. Σύμφωνα με τον Μάνγκο, ο Ισμέτ Ινονού «είχε παρατηρήσει προσεκτικά τον Παπούλα [...] Ο αντίπαλός του ήταν καλός ηγέτης επί του πεδίου, αλλά του έλειπε η επιμονή. Αποβλέποντας σε γρήγορα αποτελέσματα, γινόταν νευρικός όταν δεν μπορούσε να τα εξασφαλίσει, και αυτό το άγχος του επηρέαζε την κρίση του. Φοβούμενος την καταστροφή, απέσυρε τα στρατεύματά του πρόωρα. «Ο Παπούλας», έγραφε ο Ισμέτ στα απομνημονεύματά του, «απέφυγε την καταστροφή, αλλά δεν κέρδισε ποτέ κάποια μάχη»²⁰.

Επιπλέον, η ηγεσία της Στρατιάς αντί να διαπνέεται από σύμπνοια και συναδελφικότητα διακατεχόταν από έντονο φατριασμό και αντιπαλότητες.

Μια άλλη χαρακτηριστική περίπτωση κακοδιαχείρισης των στρατιωτικών συγκυριών στο μικρασιατικό μέτωπο αποτελεί η συμπληρωματική επιστράτευση τριών κλάσεων (1913B, 1914 και 1915) και η ταυτόχρονη πρόσκληση εθελοντών στις 7/20 Μαρτίου 1921, η οποία μάλιστα συμπεριέλαβε και τους Έλληνες του σαντζακίου της Σμύρνης²¹. Από το σύνολο όμως των επιστρατευθέντων μόνο

¹⁹ Μεταξάς, *χ.χ.*, σ. 95, Μαυρογορδάτος, 2021.

²⁰ Mango, 1999, κεφ. 15.

²¹ Γιαννουλόπουλος, 1978, σ. 164.

ένας μικρός αριθμός κατέληξε στο μέτωπο, η παρουσία του οποίου δεν ήταν ικανή να ανατρέψει τη στρατιωτική ισορροπία δυνάμεων.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι πραγματικές δυνατότητες του Ελληνικού Στρατού την περίοδο 1921-22 δεν είχαν διαφύγει της προσοχής ούτε του Βρετανού στρατηγού Τσαρλς Χάρινγκτον (Charles H. Harington), διοικητή της Συμμαχικής δύναμης κατοχής της Κωνσταντινούπολης την περίοδο 1920-22. Ο τελευταίος, σε έκθεση που υπέβαλε στο Υπουργείο Στρατιωτικών (War Office) τον Οκτώβριο του 1923, ανέφερε χαρακτηριστικά: «Έχων υπ' όψιν μου τας συνεχείς μεταβολάς εν τω Ελληνικό Στρατώ κατόπιν της πτώσεως του Βενιζέλου, αμφεβαλλων επί της ικανότητος του στρατού τούτου να φέρη εις πέρας σοβαράς επιχειρήσεις. Κατά την γνώμην μου το υλικόν ήτο καλόν, αλλά δεν επίστευον ότι η ανωτέρα Ελληνική Διοίκησις και το Επιτελείον – πλείστοι των οποίων ήσαν αδοκίμαστοι – ήσαν ικανοί να φέρωσιν εις αίσιον πέρας ευρείας επιχειρήσεις, ειδικώς εάν υφίστατο επίθεσιν»²².

Ουσιαστικά, το χρονικό περιθώριο της Ελλάδας να θέσει τη σφραγίδα της στην εξέλιξη του πολέμου στη Μικρά Ασία τερματίστηκε τον Μάρτιο του 1921. Εκείνο τον μήνα επιβεβαιώθηκε η ήττα των στρατιωτικών τμημάτων που προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν τη γαλλική κατοχή της Κιλικίας (σύμφωνα με τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών περί καθορισμού ζωνών κατοχής στην πρώην Οθωμανική Αυτοκρατορία) από τις κεμαλικές δυνάμεις²³. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη μεταστροφή της γαλλικής πολιτικής και την αναγνώριση της κεμαλικής εξουσίας στις 20 Οκτωβρίου 1921, μέσω της υπογραφής του Συμφώνου Φρανκλέν-Μπουγιόν²⁴. Παράλληλα, την ίδια περίοδο το κεμαλικό καθεστώς εξασφάλισε την παροχή σοβιετικής βοήθειας²⁵. Παρά ταύτα, η πρόταση που υπέβαλε τον Ιούνιο του 1921 ο Βενιζέλος στην ελληνική κυβέρνηση να δεχτεί τη μεσολάβηση που της είχαν προτείνει οι Μεγάλες Δυνάμεις αγνοήθηκε για μια ακόμη φορά²⁶.

Αντί Επιλόγου

Με βάση τα προαναφερθέντα δεδομένα, κατά τη γνώμη μας δεν στοιχειοθετείται εκούσια ευθύνη του Βενιζέλου για την κατάληξη της Μικρασιατικής περιπέτειας. Αρκετά χρόνια αργότερα (στις 31 Μαρτίου 1932), ο ίδιος είχε την ευκαιρία να διατυπώσει την άποψή του ως προς το τι θα έκανε διαφορετικά από τους διαδόχους του προκειμένου να παρατείνει την ελληνική

²²Χάρινγκτον, 2013, σ. 17.

²³Χαλάτσης, 2021, σ. 92. Αφήγηση των γαλλοτουρκικών συγκρούσεων στο Αντέπ από έναν Γάλλο αξιωματικό στην ηλεκτρονική διεύθυνση: https://www.academia.edu/50917480/French_Commanders_Account_of_Battles_With_Turks_in_Antep.

²⁴Franklin-Bouillon, από το όνομα του Γάλλου απεσταλμένου ή Συμφωνίας της Αγκύρας (Mango, 1999 κεφ. 16 (“Victory in War”). Λήμμα “Treaty of Ankara”, <https://www.britannica.com/event/Treaty-of-Ankara#ref149299>, Χρονόπουλος, χ.χ., σσ. 194-195, Σίγας, χ.χ., σσ. 4-5).

²⁵Γιαννουλόπουλος, 1978, σ. 153, Mango, 1999.

²⁶Γιαννουλόπουλος, 1978, σσ. 170-171.

στρατιωτική παρουσία στα μικρασιατικά παράλια: «Παρετήρησα [στις 18/31 Φεβρουαρίου 1921, συζητώντας με τον Φίλιπ Καρ, απεσταλμένο του Βρετανού πρωθυπουργού Λούντ Τζωρτζ] ότι αγνώω σκέψεις ελληνικής κυβερνήσεως αλλ' ότι εις την θέσιν αυτής εάν έβλεπον οικονομικήν κατάστασιν απροχώρητον, θα εγκατέλειπον εδάφη Μικράς Ασίας, κατεχόμενα σήμερον, και θα επεριοριζόμεν εις κατοχήν παραχωρουμένου μόνον ημίν εδάφους και επιπλέον κοιλάδος Μαιάνδρου και εις άμυναν εδάφους τούτου δυναμένην επιτευχθή δια δυνάμεως τριών μεραρχιών, ήτοι 45.000 ανδρών, κατά την γνώμην Ελληνικού και Συμμαχικού Επιτελείου, δοθείσαν Φεβρουάριον 1920. Παρετήρησα ότι η ελληνική κυβέρνησις εν τοιαύτη περιπτώσει θα ηδύνατο να επαρκέση και εις στρατιωτικάς ανάγκας δια δύο μόνον ηλικιών κληρωτών και εθελοντών, προβαίνουσα εις αποστράτευσιν εφέδρων και ανακουφίζουσα χώραν»²⁷.

Παρά ταύτα, η ακούσια απουσία του Βενιζέλου από το πολιτικό προσκήνιο είναι βέβαιο ότι επιδείνωσε τις συνθήκες που οδήγησαν στο τελικό αδιέξοδο. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Ιωάννης Γιαννουλόπουλος: «Η μόνη θεμιτή πιθανολογία – και μόνο πιθανολογία – που μπορεί να υπάρξει με βάση τις γενικότερες εξελίξεις μέχρι το Νοέμβριο / Δεκέμβριο του 1920, είναι ότι η παραμονή των Φιλελευθέρων στην εξουσία θα συντελούσε ίσως στο να ήταν η στροφή της γαλλικής πολιτικής πιο έμμεση και σταδιακή και στο να συναντούσε περισσότερες και πιο αποτελεσματικές αντιδράσεις. Με την αποχώρηση εξάλλου του Βενιζέλου από το διπλωματικό προσκήνιο, ακριβώς κατά την περίοδο που φαίνονται να ενισχύονται όλοι σχεδόν οι αρνητικοί για τις ελληνικές επιδιώξεις παράγοντες, η Ελλάδα έχασε [...] τον αναντικατάστατο εκπρόσωπό της στις σχέσεις της με τις νικήτριες δυνάμεις»²⁸.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- Αναστασιάδης, Γ., Χεκίμογλου, Ε. (χ.χ.) Εκλογές 1920: Η Μοιραία Λαϊκή Ετυμηγορία. Στον Συλλογικό Τόμο *Ελευθέριος Βενιζέλος, 1864-1936. Η Μεγάλη Πορεία από το Ανάθεμα στην Αποθέωση* (στη Σειρά Ε Ιστορικά της Εφημ. Ελευθεροτυπία), 133-142, Αθήνα.
- Ανώνυμος (1932) *Ποίοι οι Υπεύθυνοι δια την Μικρασιατικήν Καταστροφήν. Τα Απότερα Αίτια των Σημερινών μας Οικονομικών Δυσχερειών. Τρεις Ιστορικά Αγορεύσεις του Πρωθυπουργού κ. Ε.Κ. Βενιζέλου*. Αθήνα.
- Βακάς, Δ. (1965) *Η Μεγάλη Ελλάς. Ο Ελ. Κ. Βενιζέλος Πολεμικός Ηγέτης*. Αθήνα: Εκδόσεις Σπ. Δαρεμά.
- Βεντήρης, Γ. (1970) *Η Ελλάς του 1910-1920* (τ. Β') Αθήνα: Εκδόσεις Ίκαρος.
- Γιαννουλόπουλος, Ι. (1978) *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (τ. ΙΕ': Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 έως 1941) Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.
- Δέλτα, Π. Σ. (1979) *Αρχείο* (τ. Α': Ελευθέριος Βενιζέλος). Αθήνα: Εκδόσεις Ερμής.
- Λιουέλλυν Σμιθ, Μ. (2004) *Το Όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία, 1919-1922*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.

²⁷ Ανώνυμος, 1932, σ. 23.

²⁸ Γιαννουλόπουλος, 1978, σ. 154.

- Λούβη, Λ. (2010) Το Τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Στον Συλλογικό Τόμο 1922, η *Μικρασιατική Καταστροφή*, 23-51. Αθήνα: Έκδοση εφημ. ΤΑ ΝΕΑ.
- Μαργαρίτης, Γ. (χ.χ.) Ο Πόλεμος στη Μικρά Ασία (1919-1922). Στο Συλλογικό Έργο *Ιστορία των Ελλήνων* (τ. 12) Αθήνα: Εκδόσεις Δομή.
- Μαρκεζίνης, Σ. Β. (1968) *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1828-1964* (τ. Δ΄) Αθήνα: Εκδόσεις Πάπυρος.
- Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. (2015) *Ο Εθνικός Διχασμός*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Μαυρογορδάτος, Γ. Θ. (2021, Κυριακή 28 Μαρτίου) *Ο Μεταξάς και η Δίκη των Έξι*. εφημ. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ.
- Μεταξάς, Ι. (χ.χ.) *Ημερολόγιο* (τ. Ε΄: Η Επανάσταση του 1922) Αθήνα: Εκδόσεις Γκοβόστη.
- Παπαδάκης, Ν. Μ. (2020) *Ελευθέριος Βενιζέλος, ο Άνθρωπος, ο Ηγέτης* (τ. Γ΄: Διπλωματικοί Θρίαμβοι – Εκλογική Ήττα και Εξορία (1917-1923)) Αθήνα: Εκδόσεις εφημ. Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ.
- Σβολόπουλος, Κ. (2009) *Η Απόφαση για την Επέκταση της Ελληνικής Κυριαρχίας στη Μικρά Ασία*. Αθήνα: Εκδόσεις Ίκαρος – Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος.
- Σίψας, Ι. *Στρατιωτικές Εφαρμογές και Επιπτώσεις του Συμφώνου Franklin-Bouillon – Κεμάλ*. Στην http://www.army.gr/sites/default/files/stratiotikes_efarmoges_epiptoseis_symfonoy_franklin_bouillon_kemal.pdf. [Προσπελάστηκε στις 19 Αυγούστου 2021] Ιστοσελίδα:
- Στεφάνου, Σ. (1977) *Ελευθέριος Βενιζέλος, Πλαστουργός Ιστορίας*, Αθήνα.
- Φωτιάδης, Δ. (1974) *Σαγγάριος*. Στη σειρά *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα*. Αθήνα: Εκδόσεις Φυτράκη.
- Χαλάτσης, Ξ. Θ. (2021) Η Γαλλική Εκστρατεία στην Κιλικία της Μικράς Ασίας, 1918-1921. Σε *Ιστορία Εικονογραφημένη*, 80-93 (τχ. 638).
- Χάρινγκτον, Τ. (2013) *Έκθεσις Αρχιστρατήγου Sir C.H. Harington GBE, KCB, DS, Η Ελληνική Περιπέτεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας (Περίοδος 1919-1922)*. Αθήνα: Εκδόσεις Κουλτούρα.
- Χόρτον, Τ. (1993) *Η Μάστιγα της Ασίας*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Χρονόπουλος, Δ. (χ.χ.) *Ο εζ Ανατολών Κίνδυνος. Χρονικό της Μικρασιατικής Εκστρατείας και πός η Τουρκία Ξανάγινε Μεγάλη Δύναμη*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Αγγλική

- Mango, A. (1999) *Atatürk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*. John Murray Publishers.

Was Eleftherios Venizelos Also Responsible for the Disaster at Asia Minor?

Nikos Nikoloudis
Independent Scholar, Greece

This paper aims at refuting popular theories on Greek PM Eleftherios Venizelos' alleged co-responsibility of the Greek military disaster in Asia Minor in 1922. According to these theories, Venizelos shouldn't have pressed for a Greek mandate in Western Turkey during the Paris Peace Conference (1919-20) nor should he have called for a general election in November 1920, following the signing of the Treaty of Sevres (August 1920), lest he intended to lose it and force the responsibility of the issue of the Greek presence in Western Turkey on his victorious opponents. The author demonstrates that Venizelos struggled for the materialization of Greek national aspirations vis-à-vis the Ottoman Empire. However, his efforts occurred during a rapidly shifting landscape in international politics, to the effect that his major accomplishment (the Treaty of Sevres, in August 1920) came at a time when Greece was beginning to lose its favourable position among the victorious WWI Allies. Moreover, his internal opponents mishandled further the whole issue in the period 1921-22, choosing among others to completely ignore Venizelos' advice.

Keywords: *Venizelos, Treaty of Sevres; Greek landing on Izmir; Greek general election of November 1920*

